

AZERBAIJAN TÜRKÇESİNİN FUZÜLİ'DEKİ İZLERİ

Mustafa KARATAŞ*

ÖZET

Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı Türkçesinden XVI. yüzyıldan itibaren siyasî, coğrafi nedenlerle farklılaşmaya başlamış ve XVIII. yüzyıldan sonra ölçünlü bir yazı dili olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüz Azerbaycan Türkçesindeki bazı ekler, Eski Türkiye Türkçesi “ortak ağız havuzu”ndan beslenerek gelişen Osmanlı Türkçesinde zamanla kullanımdan düşmüştür; ancak bunlar XVI. yüzyıldan sonra yine aynı havuzdan beslenerek gelişen Azerbaycan Türkçesinde ölçünlüleşmiştir. Bugün Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanılan bu eklerin XVI. yüzyıl Irak coğrafyasının Türk şairi Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nda yer aldığı tespit edilmiştir. Bu şekiller, günümüz Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki izleri olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Türkçesi, Fuzûlî, Türkçe Divân.

THE TRACES OF AZERBAIJAN TURKISH ON FUZÜLİ

ABSTRACT

Azerbaijan Turkish has become different from Ottoman Turkish as a result of political, geographical reasons since XVI. century and it has reached up to now as a standardized written language. Some affixes in today's Azerbaijan Turkish have no usage in Ottoman Turkish that has been developed by “common dialect resource” of Old Turkiye Turkish; but these have been standardized in Azerbaijan Turkish that has also been developed by the same resource. Today, it has been confirmed that these affixes used in written language of Azerbaijan Turkish take place in “Türkçe Divan of Fuzûlî” who was the Turkish poet of Iraq geography in XVI.

---

* Okt. Muğla Üniversitesi Milas Sıtkı Koçman Meslek Yüksekokulu
mustafakaratas@mu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

century. These affixes are evaluated as traces on Fuzûlî of today's Azerbaijan Turkish.

Key Words: Azerbaijan Turkish, Fuzûlî, Turkish Divan.

0. Eski Türkiye Türkçesi:

Türk dili tarihinde “Eski Anadolu Türkçesi”, “Eski Osmanlıca”, “Eski Oğuz Türkçesi” ve “Eski Türkiye Türkçesi” adlarıyla anılan dönem, Oğuzlar tarafından XIII.-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu, Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak, Suriye ve XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Balkanlarda kullanılan yazı dilini ifade etmektedir.

Bu yazı dili ağırlıklı olarak, Anadolu ve çevresine XI. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlayan Oğuzların ağız özelliklerinden oluşmuştur. Daha önceleri sadece konuşma dili olarak kullanılan Oğuz ağızları XIII. yüzyıldan sonra yazı dili haline gelmiştir. Bundan dolayı, “Oğuzca” adı da verilen Batı Türkçesinin ilk dönemini oluşturan Eski Türkiye Türkçesi, şu dönemlerden oluşmaktadır.

1. Selçuklu Dönemi Türkçesi: XII-XIII. yüzyıl
2. Beylikler Dönemi Türkçesi: XIII-XV. yüzyıl
3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi: XV. yüzyılın ikinci yarısı (Akar 2005: 240).

Türklerin ilk yurdu olarak kabul edilen geniş coğrafyada kurulan Köktürk Devletini oluşturan Türk budunlardan biri de dokuz boydan oluştuğu için *Toğuz Oğuz* adıyla anılan “Oğuzlar”dır. VII. yüzyılın ikinci yarısı ile VIII. yüzyılın birinci yarısında kuzeyde Tula ırmağı boylarında yaşayan Dokuz Oğuzların, *Türk* budunun yanında Doğu Köktürk Devletinin dayandığı ikinci bir unsur olduğu ileri sürülmektedir (Sümer 1992: 1)

Ötüken-Uygur Devleti zamanında Uygur Devletinin dayandığı başlıca boylardan biri olan Oğuzlar (Sümer 1992: 17), eski müttefikleri Otuz-tatarlar ile birleşerek isyan ettikleri Uygur Kağanı Moyen-çor tarafından mağlup edildikten sonra, Selenga'yı geçerek batıya doğru çekilmeye başlamışlardır. Bu göç sonrasında, Karacuk Dağlarından Hazar'a kadar uzanan bölgede birçok Oğuz şehri kurulmuş ve bu bölge İslam coğrafyacıları tarafından Oğuz Bozkır (Mafâzat'ul-Guzîya) şeklinde adlandırılmıştır (Kafesoğlu 1998: 152-153).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Oğuzlar, X. yüzyılın ilk yarısında merkezi Yeni-kent (Aral'ın kuzeyi) olan Oğuz-Yabgu Devletini kurmuşlardır. Peçenekler, Hazarlar, Karluklar, Çiğiller, Kimeklerle komşu olan Oğuzlar genel "Türk" adının yanı sıra "Türkmen" adını da taşımışlardır. 1000 yıllarına doğru Oğuz-Yabgu Devleti Kıpçakların baskısı ve Selçuk ailesinin kendisine bağlı kitlelerle devletten ayrılmaları sonucunda yıkılmıştır. Eskiden "Oğuz Bozkırı" adıyla bilinen topraklar artık Kıpçakların egemenliği altına girmiştir (Kafesoğlu 1998: 153-154).

Oğuzların XI.-XIV. yüzyıllar arasındaki Seyhun boylarında yaşayan Peçenek ve Kıpçakların baskısıyla batıya doğru göçü, önce Maveraünnehr'e, İran'a, sonra Kars'a ve 1071'den itibaren de Anadolu'ya girmeye başlamaları, Malazgirt sonrası Marmara'ya kadar ulaşmaları; Haçlılarla mücadeleler, 1176'da Miryakefalon Savaşı'yla Anadolu'da kalıcılığın sağlanması; XIII. yüzyılın başındaki Moğol istilasıyla Türkistan'da kalan diğer Oğuzların da Azerbaycan ve Anadolu'ya doğru sürüklenmesiyle Anadolu ve Azerbaycan'ın ikinci bir Türk yurdu haline gelmesi ve nihayetinde 1243'te Moğollara tâbi olan Anadolu Selçuklularının gittikçe zayıflayarak 1308'de dağılması gibi Türk ve dünya tarihini derinden etkilemiş önemli siyasî olaylar yaşanmıştır. Bu olayların neticesinde ise Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli Türk yurtları haline gelmiş, Oğuzlar, XI-XIII. yüzyıllar arasında Azerbaycan, Anadolu ve Rumeli'ye yerleşmişler, Doğu Roma yıkılmış, yerini Türk gücü ve onun doruk noktası olan Osmanlı almış, böylece Orta Doğu ve Balkanlardaki bugünkü Türk varlığı ve Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıkmış ve bu olayların en önemli sonucu olarak da Orta Doğu ve Balkanlarda, Oğuz ağzına dayanan ikinci bir Türk edebî dili doğmuştur (Ercilasun 1988: 41-42).

Bu süreç içerisinde Anadolu'da ölçünlüleşmiş bir yazı dili olmadığından dönemin yazarları eserlerinde yerli ağızlardan sıkça yararlanmışlar ve bu durum merkezî idarenin yıkılarak Anadolu beyliklerinin ortaya çıktığı dönem olan XIV. yüzyılda çok artmıştır (Mansuroğlu 1951: 217). Böylece, XIII. yüzyılda şekillenmeye başlayan, ancak XV. yüzyıla kadar müstakil, ölçünlü bir yazı dili olamayan Eski Türkiye Türkçesi, bu döneme kadar ses değişimlerinin düzenli olarak gerçekleşmediği, aynı görevler için birbirinden farklı eklerin kullanıldığı, tutarsız kullanımların görüldüğü ve imlasının da henüz oturmamış olduğu bir yazı dilidir. Bu özelliklerden dolayı, Eski Türkiye Türkçesi döneminin "imtiyazlı bir ağız" temelinde kurulduğu kesin olmasına rağmen, başka ağız, lehçe ve dillerin etkisiyle geliştiği ifade edilmekte ve bu özelliklerden hareketle bu dönemin "diyalektler ötesi" kabul edildiği kaydedilmektedir (Karahan 2006: 2).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bu dönem içinde değerlendirilen yazarların, yaşadıkları bölgeye mahsus ağız özelliklerinden dolayı birbirinden farklı şekilleri kullandıkları görülmektedir. “Söz gelişi Sivas’ta yazan Kadı Burhaneddin’de, sonradan Azerbaycan yazı dili için standartlaşacak biçimler ağırlıkta iken daha doğudaki Erzurumlu Darir’de sonradan Osmanlı sahasında standartlaşacak biçimler ağırlıktaydı.” (Ercilasun 2007: 430).

Benzer bir biçimde, XV. yüzyılda bugünkü Azerbaycan Türkçesinin genel özelliklerinin Dede Korkut, Kadı Burhaneddin ve Fuzûlî’yle sınırlı kalmayıp Anadolu sahası yazarlarında görülmekle birlikte, Azerî sayılan yazarlarda da Anadolu Türkçesine mahsus özellikler görülebilmektedir. Örneğin, Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde, Anadolu sahasında Mevlana’da *söylerem*, Sultan Veled’de *anlamazam*, Yunus Emre’de *olmuşam*, *Süheyl ü Nevbahar*’da *düşmüşem*; Azerbaycan Türkçesi eseri sayılan *Dede Korkut*’ta *ıldırım*, *men*, *öldürmüşem* gibi şekillerin yanında, *yigit*, *gelmişim/gelmişüm*, *gideyürür*; Kadı Burhaneddin’de *görürem*, *doyamazam* şekillerinin yanında *ben*, *benüm*, *yürek* gibi şekillerin olması ETT dönemine mahsus bir durumdur (Dilaçar 1957: 84-85).

Ayrıca bir araştırmada, XV. yüzyılda yazıya geçirilen ETT dönemi metni Dede Korkut hikâyelerindeki 352 fiilden yüzde 85’inin bugünkü Tatarca, Özbekçe ve Türkiye Türkçesi yazı dillerinde ortak veya denk olarak yaşadığı sonucuna ulaşılmıştır (Öner 2007: 447-464). Bu araştırmada Azerbaycan Türkçesi mukayese yapılan bir lehçe olarak kullanılmamışsa da ETT döneminin “ortak ağız havuzu” olma özelliğini vermesi bakımından dikkate değerdir.

Bu örneklerden de hareketle, Eski Türkiye Türkçesini özellikle Azerbaycan yazı diliyle Osmanlı yazı dilinin henüz ayrılmadığı “ortak ağız havuzu” olarak kabul etmek, daha doğrusu her iki yazı dilinin de bu ortak ağız havuzundan beslenerek ve daha sonra siyasî ve coğrafi nedenlerle birbirinden farklılaşarak yazı dili olduklarını söylemek mümkündür.

1. Azerbaycan Türkçesinin Yazı Dili Olarak Oluşması

Çeşitli boylar halinde yaşayan göçebe Türk toplulukları farklı ağız özelliklerine de sahiptiler. Köktürkler hakimiyetinde yaşayan Oğuzlar için de durum aynıydı. XI. yüzyıldan XIII. yüzyıla kadar süren Anadolu’ya göçler neticesinde, göçebe Oğuz toplulukları Anadolu ve bugünkü Kuzey ve Güney Azerbaycan, Irak (Kerkük), Suriye, İran (Tebriz) bölgelerine gelip yerleşmeye başladıklarında Oğuz ağız özelliklerini bu bölgelerde yaşatmaya başlamışlardı; ancak henüz edebî eserler vücuda getirebilecekleri bir yazı dili yoktu.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Zamanla yaşanan coğrafya, etkileşim içinde bulunan farklı kültürler, siyasî gelişmeler vb. etkenler sayesinde bahsi geçen bölgelere yerleşen Oğuzların özellikle ağızlarında birtakım farklılıklar görülmeye başlamıştır. “*Farklı kollardan gelişen yazı dilleri, zaman içinde, diğer kollara ve diğer yazı dillerine ait özellikleri terk etmiş ve böylece diğer ağızlara ait bazı özellikler bu yazı dillerinde körelirken, bu boyların kendi ağız özelliklerinden kaynaklanan bazı şekiller ise gelişmiş ve standartlaşmıştır.*” (Buran 2008: 66).

Böylece genel olarak Oğuzca ya da Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Türkiye Türkçesi ağız döneminde ilk farklılaşmalar görülmeye başladı ve ilerleyen yüzyıllarda “*Karakoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı siyasi ayrılığı dolayısıyla 15. yüzyılda ayrışma sürecini yaşayan Eski Oğuz Türkçesi, 16. yüzyıl başında Safevi Devletinin kuruluşuyla Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerine ayrıldı.*” (Ercilasun 2007:430).

Farklı bir görüşe göre ise bu ayrılışlar daha çok konuşma diline mahsus mahallî farklılıklar olarak kalmış, Azerbaycan ve Osmanlı yazı dilleri günümüze kadar hiçbir zaman iki ayrı yazı dili haline gelmemiş, bir yazı dilinin iki ayrı görünüşü olarak var olmuşlardır. “*Bu iki görünüş ayrı siyasi idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplininin bugünkünden farklı olarak mahalli tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabii bir tezahüründen başka bir şey değildir.*” (Ergin: 1981: VIII).

Osmanlı yazı dili geleneği ile Azerbaycan yazı dili geleneğinin birbirinden ayrılması “Genel temayül, koyulaşma ve körlenme” adı verilen bir görüşle açıklanmıştır. Buna göre, ETT dönemi metinlerinde Azerbaycan Türkçesine mahsus bazı şekiller görülmektedir. Azerbaycan Türkçesi XVIII. yüzyıldan itibaren belirgin bir şekilde Osmanlı yazı dili geleneğinden koptuğu için bunlara “Azerizm” denilemez. Azerbaycan Türkçesine mahsus ifade ve şekiller Oğuzca alanının her köşesinde ve hatta Orta Asya Türkçesinin bazı bölgelerinde “genel bir temayül” olarak mevcuttu. XIII.-XIV. yy. Osmanlıcasına ait birçok eserde bu özellikler karışık olarak yaşamaktaydı. Bu temayüller, zamanla Azerbaycan Türkçesinde “koyulaşarak” bu lehçenin ayırt edici özellikleri haline gelirken Osmanlı yazı dili alanında “körlenmiştir.” Bununla birlikte, bu temayüllerin gelişmediği alanlarda Azerbaycan Türkçesinin bazı kalıntıları bugüne kadar yaşamıştır (Dilaçar 1957: 84). Böylece XVIII. yüzyıldan önce gerçekleşen bu “körlenme ve koyulaşma” süreci sonucunda Azerbaycan Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi birbirinden açık bir şekilde ayrılmış ve ayrı yazı dili geleneklerini oluşturmuşlardır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Bundan dolayı, “*XV. yüzyıldan XVI. yüzyıla uzanan dönemde, lehçeleri birbirinden ayıran özelliklerin koyulaşması veya körlenmesi açısından, Eski Anadolu Türkçesi ile Azerî Türkçesine ait özellikler daha kesin sınırlarla birbirinden ayrılmamış; daha doğrusu bu ayrılma XVI. yüzyılda yeni başlamış olduğundan, Fuzûlî’de Osmanlı Türkçesine ait özellikler ile Azerî Türkçesine ait özellikler iç içe ve yan yana yer almıştır.*” (Korkmaz 1995: 72).

İran’da Safevîler dönemine kadar ve ondan sonra 1930’lara kadar Azerbaycan Türkçesinin yazı dili ağırlık merkezini Güney Azerbaycan sahası yani İran oluşturmuştur. Daha sonra bu ağırlık merkezi XIX. yüzyıl sonrası siyasî gelişmeler sonucunda kuzeye kaymıştır. (Ergin 1981: IX).

Bugün Azerbaycan Türkçesinin dört ağız grubu bulunmaktadır:

1. Doğu Grubu: Kuba, Bakı, Şamahı, Mugan, Lenkeran,
2. Batı Grubu: Kazak, Karabağ, Gence, Ayrım,
3. Kuzey Grubu: Nuha, Zagatala-Gah,
4. Güney Grubu: Nahçıvan, Ordubad, Tebriz. (Özkan 2003: 101).

2. Azerbaycan Türkçesinin İlk İzleri ve Azerbaycan Edebiyatı

Azerbaycan Edebiyatı, “*Kafkasya, Azerbaycan (Kuzey ve Güney), İran, Irak ve Doğu Anadolu yörelerinde yaşayan Türklerin, “Doğu Oğuzca” olarak tanımladığımız Türk şivesiyle oluşturdukları, genel Türk Edebiyatı’nın bir koludur.*” (Akpınar 1994: 17) tanımından da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak oluşup kullanılmasıyla Azerbaycan edebiyatının oluşmaya başladığı kabul edilmektedir.

Azerbaycan Türkçesinin ilk izleri XIII. yüzyıl sonlarında Hasanoğlu’nun şiirlerinde ve *Dede Korkut*’ta, daha sonra XIV. yüzyılda Kadı Burhaneddin (1344-1398), Nesimî (1369?-1417?) ve Sultan Ahmed bin Veys (1382-1410)’de görülmektedir. Azerbaycan yazı dilinin belirginleştiği XV-XIX. yüzyıllar arası Klasik Azerbaycan Türkçesi dönemi olarak adlandırılan dönemde Hatâî (Şah İsmail), Ahmedî, Habibî, Fuzûlî Azerbaycan Türkçesiyle eserler vermişlerdir. (Akpınar 1994: 23-27)

Büyük Türk şairlerinden biri olan Fuzûlî (1483-1556), hem edebî kişiliği hem de yüzlerce yıl devam eden etkisiyle Türk

---

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

edebiyatının en büyük şairi sayılabilecek müstesna bir şahsiyettir. Hayatı hakkında çok net bilgilerin bulunmadığı Fuzûlî'nin Bağdat çevresinde 1483'de doğduğu, hayatı boyunca bu bölgeden ayrılmadığı, şiirlerindeki izlerden, ilk edebî zevkini Azerbaycan edebiyatının ünlü ismi Habîbî'den aldığı tahmin edilmektedir. (Karahan 1996: 240-241)

Fuzûlî Türk, Arap ve Fars kültürlerinin ortak etkisi altındaki "Irak-ı Arap" bölgesinde doğup büyümüştür (Köprülü: 1988: 688-691). Merkezi Tebriz olan Karakoyunluların (1400-1468) ve merkezi Diyarbakır olan Akkoyunluların (1468-1502) hüküm sürdüğü Azerbaycan coğrafyasında yaşayan "Fuzûlî'nin dili dış yapısı bakımından, Türk dilinin XVI. yüzyıl Azerî-Türkmen lehçesi özelliklerini de içine alan kesimine girer." (Korkmaz 1995: 73)

Daha önce bahsedildiği gibi, gerek XV. ve XVI. yüzyıllarda lehçeleri birbirinden ayıran özelliklerin koyulaşması veya körlenmesi açısından ETT ağız havuzundan beslenen Azerbaycan Türkçesine ait özelliklerin belirginleşmemesi gerekse "...Irak'ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden önceki dönemde, Azerî Türkçesinin hâkim olduğu Safevî idaresine bağlı olması, 1534'ten sonra da Irak'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişiyle, onun dil ve üslubuna Osmanlı Türkçesine ait özelliklerin fazlaca girmiş olması..." (Korkmaz 1995: 73)'ndan dolayı, Fuzûlî'nin dilinde Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi özellikleri bir arada bulunmaktadır. Özellikle "Bağdad'ın fethi ile Osmanlı kültürünün Bağdad ve havalisine yerleşmesi üzerine Fuzûlî'nin bu dönemde Osmanlı devlet adamlarına yazdığı kasideleri ile Leylâ ve Mecnun mesnevisinde dilinin Osmanlı şairlerinin diline daha da yaklaştığı görülür." (Mazıoğlu 1997:229). Buna rağmen, Fuzûlî'nin dili, XVIII. yüzyıldan sonra kesin çizgilerle ayrılmaya başlayacak ve ölçünlüleşecek olan Azerbaycan Türkçesinin belirgin izlerini taşımaktadır.

Türk dili ya da Türk edebiyatı tarihinde Fuzûlî'nin (ve benzer Kadı Burhaneddin gibi şair ve yazarların), gerek yaşadığı coğrafya gerekse dilindeki Azerbaycan Türkçesi unsurlarından dolayı, Osmanlı edebiyatının yanı sıra Azerbaycan edebiyatı içerisinde de değerlendirilmesine rağmen, şairin dilindeki Azerbaycan Türkçesine mahsus ağız ve yazı dili özelliklerinin ne miktarda ve nasıl kullanıldıkları belirsizliğini korumaktadır. Bu durumdan dolayı şairlerin hangi edebiyat dairesi içerisinde değerlendirileceği bile açık değildir. Genellikle her iki edebiyat tarihinde de isimleri yer almaktadır. Bu sorunun temeli, şairlerin genel olarak dillerini, üzerine bina ettikleri, devrin klasikleşmiş yazı dilinde yaşadıkları bölgeye mahsus olan ağız özelliklerinin görülmesidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türk tarihinde farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının birbirleriyle olan ticarî, siyasî, sosyal ve kültürel ilişkileri nedeniyle bu toplulukların dillerinde de önemli etkileşimler görülmektedir. Bu etkileşimlerin kesin sınırlarla çizilebilmesi mümkün değildir; ancak bu etkileşimlerin miktarının ve niteliğinin belirlenebilmesi ancak şair ve yazarların dillerinin ses, şekil, söz varlığı, söz dizimi, anlam vb. açılardan incelenmesiyle mümkündür.

İşte bu çalışmada, ETT “ortak ağız havuzu”ndan beslenerek gelişen Osmanlı Türkçesinde “körelen”, kullanılmayan; ancak yine aynı havuzdan beslenerek gelişen Azerbaycan Türkçesinde XVI. yüzyıldan itibaren “koyulaşarak” artık çoktan ölçünlüleşmiş olan şekil bilgisine mahsus özelliklerin, Fuzûlî’nin *Türkçe Divanı*’nda ne miktarda ve nasıl yer aldığı tespit edilmeye çalışılacaktır¹.

3. Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki İzleri

3.1. Yeterlilik (İktidarî) Fiilinin Olumsuz Çekimi

Eski Türkçeden itibaren birleşik fiillerin yeterlilik anlamını yerine getirmek için *u-* “muktedir olmak” yardımcı fiili kullanılmıştır (ör. *bile u-*). Bu fiilin olumsuz çekimi için ise *u-ma-* şekli kullanılmıştır (ör. *bile-u-ma-*). Batı Türkçesinde ise *u-* fiilinin yerini *bil-* almıştır. Yeterlilik fiilinin olumsuz çekiminde ise *-e+uma* yapısından ekleşerek gelişen *-Ima-*, *-AmA-*, *-Uma-* şekilleri ETT’den itibaren kullanılmıştır (Özkan 2000: 148). Osmanlı Türkçesinde bir

¹ Çalışmamızda esas alınan metin, tarafımızdan hazırlanan yüksek lisans tezidir (Karataş 2005). Bu çalışmanın örnekleminin anlaşılması için tez için “kurulan” metin hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Tezde ana metin olarak Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken’in yayına hazırladığı “Türkçe Divan” (TD) alınmıştır. Fuzûlî Divanı üzerine yapılmış en son yayın olan Cem Dilçin’in “Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar” (CD) isimli çalışması; A. Nihat Tarlan, Abdülbaki Gölpınarlı ve Prof. Dr. Kenan Akyüz, Dr. Sedit Yüksel, Dr. Müjgan Cunbur ve Süheyl Beken tarafından hazırlanan üç yayının birleştirilmesi, farklarının ortaya çıkarılması ve tek bir metnin hazırlanması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışmadaki düzeltmeler de tarafımızdan tespit edilmiş ve çalışmamıza dâhil edilmiştir. Yani gazellerdeki onarımlar Cem Dilçin yayınından (CD), asıl metin TD’den alınmıştır.

Ana metnimiz olan TD’de Fuzûlî’nin 302 adet gazeli bulunmaktadır. Bu gazellerden 25, 66, 91, 95, 107, 188, 205 ve 233 numaralı gazeller Cem Dilçin’e göre, “Fuzûlî’nin şiir sanatına uygun olmadığı, dolayısıyla Fuzûlî’ye ait olamayacağı” gerekçesiyle yayına alınmamıştır. 16 numaralı gazel de nedeni açıklanmadan yayına alınmamıştır. Düzeltmelerde CD’yi doğru kabul ettiğimiz için bu 9 gazel tezin dışında bırakılmış, 293 gazel üzerinde çalışılmıştır.

Bu çalışmamızda ise Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki izleri tespit edilmeye çalışıldığından taramalar sadece bahsi geçen tezden yapılmamış, divanın diğer bölümleri de taranmıştır. Böylece *Türkçe Divan*’ın tamamı örnekleme olarak kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

süre daha dar ünlülü şekiller kullanılsa da sonradan *-AmA* şekilleri ölçünlüleşmiştir (Ergin 1997: 388).

Azerbaycan Türkçesinde ise olumsuz çekim Batı Türkçesinin olumlu çekimde kullandığı *bil-* fiiline *-AmA-* olumsuz şeklin getirilmesiyle yapılagelmiştir (Kartallıoğlu 2007: 210; Mirzezade 1962: 273). Azerbaycan Türkçesinin ağızlarında ise bu olumsuz çekim *-AmA-* ekiyle, ancak *-AmmA-* şekliyle kullanılmaktadır. Bu kullanımın Azerbaycan Türkçesinin tarihî eserlerinde de görüldüğü kaydedilmektedir (Mirzezade 1962: 273-274). Tebriz ağızında da *-AmA-* şekli kullanılmaya devam etmiştir (Ergin 1981: 115). Fuzûlî'nin Türkçe gazellerindeki 1 örnek (Karataş 2005: 83) ve kasidelerdeki 7 örnek dışında, Azerbaycan Türkçesindeki *-A bil-mA-* şeklinin gazellerde 21 örnekte (Karataş 2005: 82; 83), divandaki diğer nazım şekillerinde ise 9 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türkiye Türkçesi ²	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osmanlı Türkçesi ³
-e+uma- > -Ima-, -AmA-, -UmA-	TLG: -A bil-mA- AT: -AmA-	-A bil-mA-	- -AmA-

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: -A bil-mA-: 21

-AmA-: 8

Örnekler:

Ohşadabilmez gubârını muharrir haţtuña

Ĥâme tek bahmağdan inse gözlerine kâre şu TDK. 3/6

Direm aĥvâlümi cânâna kılam 'arz velî

Görebilmen özümü anda ki cânân görünür TDG. 108/3

² Timurtaş 1994: 142-143; Özkan, 2000: 148.

³ Ergin 1997: 388.

*Çıhdı cân kimseye izhâr **idebilmen** derdüm*

N'ideyüm âh bu derdüñ ne ola dermânı TDG. 267/5

3.2. Yalın İsimlere Zamir Yükleme Hali Ekinin Gelmesi

E.T.'de isimlerden sonra -g/-ğ, zamirlerden sonra -nI, iyelikli kelimelerde ise -n eki yükleme hali eki olarak kullanılmıştır. Batı Türkçesinde ilk dönem olan ETT.'den itibaren -I (<-g/-ğ), diğer Türk lehçelerinde ise -nI genel yükleme hali eki olmuştur (Ergin 1997: 232, Öner 1998: 122).

Diğer Türk lehçelerinde genel yükleme hali eki olan -nI eki Batı Türkçesinin Doğu kolunu oluşturan Azerbaycan Türkçesine etki etmiş ve bu lehçede genel yükleme hali eki Batı Türkçesinin diğer lehçelerinde olduğu gibi -I olmakla birlikte, -nI eki yalın isimlerde de ünlülerden sonra kullanılmaya başlamıştır (Ergin 1981: 136, Kartallıoğlu 2007: 195). Azerbaycan Türkçesinde ünsüzlere doğrudan gelen -I eki, ünlü ile biten kök ve gövdelere /y/ ve /n/ sesleriyle eklenirken XVIII. yüzyıldan sonra bu görev için daha çok /n/ sesi kullanılmıştır. -I eki, XV-XVII- yüzyıl metinlerinde sessizle biten kök ve gövdelere /n/ sesini alarak eklenmeye başlamıştır (Mirzezade 1962: 79-80).

Bir Doğu Türkçesi özelliği olan yalın köklere zamir yükleme hali eki gelmesinin Azerbaycan Türkçesinde görülmeye başlaması ile ilgili şu bilgi verilmektedir: “*Texminen müeyyen bir dövrin (XV-XVII. esrlerin) yazıcılarının dilinde rast geldiyimiz bu cehet hemin dövrlerde Orta Asya halklarının şairleri ile olan yaratıcılık mübadilesi neticesi kimi dilimize getirildiğini düşünmek olar; çünkü nesr diline nisbeten şî'r dilinde bu te'sirin quvvetli olması da bu fikri doğrular.*” (Mirzezade 1962: 82). Dolayısıyla bu kullanım, aslen bir Doğu Türkçesi özelliği olmakla birlikte, Azerbaycan Türkçesinde de görülen bir özelliktir. Tebriz ağzında her iki şeklin de kullanıldığı kaydedilmektedir (Ergin 1981: 136).

Fuzûlî'de de genel yükleme hali eki -I olmakla birlikte (Sadece Türkçe gazellerdeki kullanım sayısı 587'dir: Karataş 2005: 239-258), -nI ekinin de Azerbaycan Türkçesindeki Doğu Türkçesi özelliği olarak, gazellerde 25 (Karataş 2005: 258-265) ve divanın diğer nazım şekillerinde 15 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

	ETT ⁴	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T ⁵
Yalın isimler	-I	TLG: ünsüz+ -I, -U ünlü+ -y-I ünlü+ -nI, -nU AT: -I -nI	-I -nI	-I, -U -

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: **-nI: 40**

-I: 587

Örnekler:

*Ey olup sultân diyen dünyâda menden gayrı yoğ
Sen seni bir çuğd bil dünyânı bir vîrâne dut* TDG. 43/6

*Ser-verâ bende Fuzûlîni kemân-ı gerdûn
Muttaşıl derd ü belâ oğına çalğan eyler* TDK. 32/43

*Söyledüm derd-i dilümmi bildi ol kim yârdur
Kılmadı bir raħım bes kim zâlim ü ħûn-ħârdur*
TDTC.B. 1/IV/3

3.3. 1. Tip Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri çekimli bir fiilde fiilin zamanını veya şeklini ifade eden, şekil veya zaman ekinden sonra gelerek hareketin kim tarafından yapıldığını belirten eklerdir. Üç tip şahıs eki bulunmaktadır. Bunlardan 1. tip, şahıs zamiri kaynaklı, 2. tip iyelik eki kaynaklı, 3. tip ise emir eklerinden oluşmaktadır (Ergin 1997: 282-283).

Şahıs zamiri kaynaklı 1. tip şahıs eklerinde Teklik 1. ve 2. şahıs ekleri, *men* ve *sen* şahıs zamirlerinin ekleşmesiyle oluşmuştur:

köçer-*men* > köçer-*ven/-em* > köçer-*üm* > köçer-*im*

köçer-*sen* > köçer-*sen/-sin* > köçer-*sin*

Teklik 1. şahıs eki ETT'de *-mAn*, *-Am*, *-vAn*, *-vAm*, *-vAnIn*, *-In* (Gülsevin 1997: 92) ve *-n* (Ergin 1997: 284) şekilleriyle

⁴ Timurtaş 1994: 70; Özkan 2000: 115; Gülsevin 1997: 31-32.

⁵ Ergin 1997: 232.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

kullanılmıştır. Teklik 1. şahıs eki ETT'deki *-Am* şekliyle Azerbaycan Türkçesinde ölçünlüleşmiş (Mirzade 1962: 241-242), Osmanlı sahasında ise ek bir süre bu şekliyle kullanıldıktan sonra darlaşmıştır. Ekin dar ünlülü şekilleri Azerbaycan Türkçesinde görülmemektedir (Ergin 1981: 125-126).

Teklik 2. şahıs da ETT'deki dar şekliyle Osm.T'de kullanılmış, Azerbaycan T.'de ET.'deki *-sAn* şekliyle, ancak ekleşerek kullanılagelmiştir (Ergin 1997: 285; Ergin 1981: 126; Mirzade 1962: 239-240).

Azerbaycan Türkçesindeki teklik 1. şahıs eki olan *-Am* şekli, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde 140 örnekte (Karataş 2005: 626-632), diğer nazım şekillerinde ise 78 örnekte kullanılmıştır. Bununla birlikte, divanın Türkçe gazellerinde teklik 1. şahıs eki olarak *-n* şeklinin de 41 örnekte kullanıldığı görülmektedir (Karataş 2005: 626-632).

Ayrıca, teklik 2. şahıs ekinin de bugünkü Azerbaycan Türkçesinde ölçünlemiş olan *-sAn* şeklinin Türkçe gazelerde 52 örnekte (Karataş 2005: 632-633), diğer nazım şekillerinde ise 42 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

		Azerbaycan Türkçesi			
	ETT ⁶	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ⁷
T. 1. Ş.	-Am -vAn, -vAnın, -vAm -In, -n	-Am	-Am	-Am -n	-Um -In, -n
T. 2. Ş.	-sIn	-sAn	-sAn	-sAn	-sİn

⁶ Timurtaş 1994: 121-126, Özkan 2000: 135; Gülsevin 1997: 92; Ergin 1997: 284.

⁷ Ergin 1997: 284

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: Teklik 1. Şahıs (-Am): 218**Teklik 2. Şahıs (-sAn): 94****Örnekler:****Teklik 1. Şahıs:**

*Hazân içinde kalan gül budagıyam ki hevâ
Maña şikest virüp qalmışam bürehne vü hâr* TDK. 6/15

*Gözümden dem-be-dem bağrum ezüp yaşum kimi gitme
Seni terk itmezem çün men meni sen daği terk itme*
TDMur. 3/IV/1

*Râz-ı 'ışkuñ şahlaram ilden nihan ey serv-i nâz
Gitse başum şem' tek mümkün degül ifşâ-yı râz*
TDG. 114/1

Teklik 2. Şahıs:

*Hayâl-i gamzeñ ile bes ki râhat gitdi cismümden
Sanarsan pehlû-yı cânumdadur her üstühan hancer*
TDK. 4/7

*Ey hağ â-yı lafz ile Qur'an şükûhın şınduran
Mu' ciz-i âyât-ı Qur'andan hazer kılmaz mısan*
TDKt. 31/1

*'İşk aybını bilüpsen hüner ey zâhid-i gâfil
Hünerüñ 'aybdur ammâ didüğüñ 'ayb hünerdür*
TDG. 106/4

3.4. İsim Bildirme Ekleri

İsimleri fiilleştirilmesinde ve fiillerin birleşik çekimlerinde kullanılan ana yardımcı fiilin 4 çekim şekli vardır. Bunlardan biri olan şimdiki zaman çekimi, bu ana yardımcı fiilin eklediği geniş zaman çekiminin kalıntısı olarak ekler halinde yaşamaktadır (Ergin 1997: 314-315). Bu ekler, isimleri fiilleştirme görevini yerine getiren "bildirme ekleri"dir. "Batı Türkçesine gelince er- i- olduğu için ortada erür gibi bir geniş zaman şekli de kalmamış, böylece ekleşme kesinleşerek yalnız ekleşmiş şekiller hakim olmuş, şahıs zamirleri de tamamıyla şahıs eklerine çevrilerek bildirme ekleri ortaya çıkmıştır." (Ergin 1997: 316).

Teklik birinci ve ikinci şahıslar da geniş zaman çekiminde kullanılan birinci tip şahıs eklerinden oluşmaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Men edgü erür *men* > men edgü *men* > men eyü-*y-em*

> TT ben *iyiyim*

> AzT men *yahşıyam*.

Sen edgü erür *sen* > sen edgü *sen* > sen eyü-*sen*

> TT sen *iyisin*

>AzT sen *yahşısan*.

Teklik 1. ve 2. şahıs bildirme eklerinin gelişimi, kökenleri olan birinci tip şahıs eklerindeki gibi olmuştur. ETT.'de teklik 1. şahıs eki *-Am*; *-vAn*; *-vAnın*, *-vAn*; *-In* şekilleriyle, teklik 2. şahıs eki ise *-sIn* şekilleriyle kullanılmış (Özkan 2000: 145), Osmanlı Türkçesinde ise teklik 1. şahıs *-Um*, teklik 2. şahıs da *-sİñ* şekliyle ölçünlüleşmiştir. Bu gelişim incelendiğinde bu şekillerin Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki en belirgin farklardan biri olduğu görülmektedir (Ergin 1981: 125). Teklik 1. şahıs isim bildirme eki Azerbaycan Türkçesinde *-Am*, teklik 2. şahıs eki ise *-sAn* şekillerindedir (Kartallıoğlu 2007: 197, Mirzezade 1962: 88).

Azerbaycan Türkçesindeki teklik 1. şahıs bildirme eki olan *-Am* şekli, Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde 137 örnekte⁸ (Karataş 2005: 571-576), diğer nazım şekillerinde ise 61 örnekte kullanılmıştır⁹.

Ayrıca, teklik 2. şahıs bildirme ekinin de bugünkü Azerbaycan Türkçesinde ölçünlemiş *-sAn* şeklinin Türkçe gazelerde 34 örnekte (Karataş 2005: 576-577), diğer nazım şekillerinde ise 34 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

⁸ Bu 137 örnek ile birlikte, teklik 1. şahıs *-Am* bildirme eki 12 örnekte de eksiz olarak kullanılmıştır: Bkz. Karataş 2005: 571-576).

⁹ Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus bulunmaktadır. Üzerinde çalışılan örnekler, Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nın Latin harfli yayınlarından tarandığı için ilk bakışta gerek bildirme gerekse şahıs eki olan *-Am* ekinin *Türkçe Divanı*'nın Arap harfli asıl nüshalarında *-Im* şeklinde yazılmış olabileceği akla gelmektedir. Bu konuda bizim, Fuzûlî'nin *-Am* şekillerini kullandığını ifade etmemizin en önemli dayanağı, Fuzûlî'nin *Türkçe Divanı*'nın yayınlarında (*Fuzûlî, Türkçe Divân, hzl. Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedid Yüksel, Müjgan Cumbur, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1958; Cem Dilçin, Studies on Fuzuli's Divan/Fuzuli Divanı Üzerine Notlar, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University, 2001; Ali Nihat Tarlan, Fuzuli Divanı Şerhi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985; Abdülbaki Gölpınarlı, Fuzuli Divanı, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1961*) ekin ortak bir eğilimle *-Am* şeklinde kaydedilmesidir. Ayrıca, alfabe sorunu bir kenara bırakılacak olursa, Fuzûlî'nin daha sonra göreceğimiz geniş zamanın olumsuz çekiminde *-mAz-Am* şeklini kullanması ekin Fuzûlî'de kesinlikle *-Am* şeklinde olduğunu gösterir; çünkü gerek ETT gerekse Osm. T dönemlerinde geniş zamanın olumsuz çekimlerinde ek hiçbir zaman *-Im* şekilleriyle kullanılmamıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Azerbaycan Türkçesi					
	ETT ¹⁰	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹¹
T.1.Ş	-Am, - -vAnın, - -In	-Am	-Am	-Am	-Um
T.2.Ş	-sIn	-sAn -sAñ	-sAn	-sAn	-sİñ

Fuzûlî'deki kullanım sıklığı:

Teklik 1. Şahıs (-Am): 198

Teklik 2. Şahıs (-sAn): 68

Örnekler:

1. Şahıs:

*Dirîğ u derd ki encâma yetdi 'ömr henûz
Harâb-ı bâde-i zer~~am~~ esîr-i dâm-ı riyâ* TD K. 1/83

*Gör ne sulţ ân~~am~~ men-i-dervîş kim feyz-i suhan
Eylemiş iqbâlümü âşâr-ı nuşret mazheri* TD Kt. 42/4

*Havf-ı haţâda muztarib~~em~~ var ümîd kim
Luţfuñ vire bişâret-i 'avf-ı haţâ maña* TD G. 3/5, CD 9

2. Şahıs:

*'Âlemi pervâne-i şem'-i cemâlün kıldı 'ışk
Cân-ı 'âle~~sen~~ fidâ her lâhza miñ cândur saña* TD G. 21/3

*Bu hem muhaqqak olupdur cemî'-i sâdâta
Ki ~~sen~~ aĥmed-i muhtâr nesline ser-dâr* TD K. 6/33

*Sen bir âfet~~sen~~ maña ey ' akl-ı bed-fercâm kim
Bulmak olmaz şûret-i kurbünde âşâr-ı neşât* TD Kt. 16/1

¹⁰ Timurtaş 1994: 110, Özkan 2000: 145.

¹¹ Ergin 1997: 317.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

3.5. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi

Geniş zaman çekimi, geçmişten geleceğe içinde bulunulan her zamanı, geçmişle şu anı içine alan zamanı ve gelecek zamanı ifade eden bir çekim şeklidir.

Geniş zamanın olumsuz çekimi diğer çekimlere göre bir farklılık arz etmektedir. Diğer çekim şekillerinde şekil ve zaman ekleri fiillerin hem olumlu hem de olumsuz şekillerine gelebilirken geniş zaman çekiminde ekler, sadece olumlu fiillere gelirler. Dolayısıyla günümüzde TT’de olumsuz geniş zaman çekimi başka eklerle yapılır: Buna göre, birinci şahıslarda *-mA-* eki, diğer şahıslarda ise *-mAz* (geniş zaman sıfat-fiili) eki kullanılmaktadır (Ergin 1997: 294-295).

ET’den itibaren bu çekim şekli *-mAz* ile yapılagelmiştir. Bu çekim ETT’de de aynı şekilde yapıldıktan sonra (Özkan 2000: 137), “*Osmanlıca’nın sonlarında birinci şahıslarda -maz/-mez’in yerini -ma/-me almıştır. Azeri Türkçesinde ise son zamanlara kadar birinci şahıslarda da -maz/-mez yerini muhafaza etmiştir. Bugün de yine bu -maz/-mez şekilleri devam etmektedir. Ancak bugün işte -r’li şekiller de ortaya çıkmıştır. Bu -r’li şekiller yine yalnız birinci şahıslarda görülür.*” (Ergin 1981: 118)

Günümüzde Azerbaycan Türkçesinde 1. şahıslarda *-mA*, 2. ve 3. şahıslarda *-mAz* kullanılmaktadır (Kartallıoğlu 2007: 208; Mirzezade 1962: 256). Azerbaycan Türkçesinde 1. şahıslarda *-mA-r-Am*, 2. ve 3. şahıslarda *-mAz* ekli şekiller ölçünlüleşmiş olsa da M. Ergin, Azerbaycan Türkçesinde 1. şahıslarda da *-mAz-Am* yapısının son zamanlara kadar kullanıldığını belirtmektedir (Ergin 1981: 118). Ayrıca, *-mAz-Am* yapısının Azerbaycan Türkçesi tarihindeki yazılı eserlerde 1. şahısta da yaygın bir şekilde kullanıldığı; şahıslara ve ağızlara göre değişen bu farklı kullanımların XIX. yüzyıla kadar devam ettiği, ancak bu yüzyıldan sonra geniş zamanın olumsuz çekiminde 1. şahıslarda *-mA-r-Am*, 2. ve 3. şahıslarda *-mAz-Am* yapılarının ölçünlüleştiği ifade edilmiştir (Mirzezade 1962: 239-240).

Osmanlı Türkçesinde *-mAz*’lı şekillerin kullanımı gittikçe zayıflamasına rağmen Fuzûlî’de bu çekim genellikle *-mAz* ile yapılmıştır.

Fuzûlî, Türkçe divanında, Osmanlı Türkçesinde gittikçe zayıflamış olan ve Azerbaycan Türkçesinde son zamanlara kadar kullanılmış olan 1. şahıslardaki *-mAz*’lı çekim şeklinden faydalanmıştır. Türkçe gazellerde geniş zamanın teklik 1. şahıs çekim şeklinden 32 örnekte, teklik 2. şahıs çekim şeklinden ise 6 örnekte yararlanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türkçe gazellerde

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geniş zamanın olumsuz çekiminin 1. şahsında *-mA-n* şeklinin de 37 örnekte kullanıldığı görülmektedir (Karataş 2005: 791-804).

Divanın diğer nazım şekillerinde ise geniş zamanın teklik 1. şahıs çekim şeklinden 19 örnekte, teklik 2. şahıs çekim şeklinden ise 3 örnekte yararlanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ¹²	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹³
-Ur, -Ar ve -r	-Ar ve -r	-(y)Ar	-r, -Ar, -Ur	-r, -Ar, -Ur
-mAz+-Am -mAz+-sAn	1.ş.mAr+A mAz- 2.ş. -mAz 3.ş. -mAz	1. ş. -mA-r-Am 2. ş. -mAz-sAn 3.ş. -mAz	-mAz+-Am -mA-n -mAz+-sAn	-mA -mAz

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: T.1.Ş. (*-mAz-Am*) 51

T.2.Ş. (*-mAz-sAn*) 9

Örnekler:

Teklik 1. Şahıs:

*Kılmışam tertîb-i şahın-ı şıdka miñ dürr-i senâ
Bulmazam ruşât ki der-gâha kılam bir bir nişâr*

TDK. 11/64

*İmezem terk-i temennâ-yı tavâfuñ çıhsa cân
Hâk hem olsam gubârumı saña ilter şabâ*

TDK. 5/23

*Mûy-i jülîdemle tîğinden ümîdüm kesmezem
Ey Fuzûlî hâli olmaz berç-i lâmi' den seşâb*

TDG. 31/7

Teklik 2. Şahıs:

*Bir dimezsen mi ki nâ-geh sitemümden bu faķîr
Kâdi-i 'askere şerh-i ğam-ı pinhân eyler*

TDK. 32/26

¹² Timurtaş 1994: 125 , Özkan 2000: 137.

¹³ Ergin 1997: 295.

*Kıldı zülfüñ tek perişân hâlümi hâlün senün
Bir gün ey bî-derd şormazsan nedür hâlün senün*

TDG. 168/1

*Ey Fuzûlî hûblar vaşına eylersen heves
Güyyâ bilmezsen ol vaşl içre hicrân olduğın* TDG. 222/7

3.6. Şimdiki Zaman Eki

Geçmişte başlayıp şu anda da devam eden hareketleri karşılamak üzere kullanılan şimdiki zaman çekimi, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren belli bir ekle yapılmış değildir. Türkçenin tarihi boyunca, çeşitli lehçelerinde şimdiki zaman çekim için altmıştan fazla farklı yapının kullanıldığı, bu farklı yapıların da önemli bir kısmının *yat-*, *tur-*, *otur-*, *yori-* tasvir fiillerinden yararlanılarak **asıl fiil+zarf fiil eki+yardımcı fiil+geniş zaman eki+şahıs eki** yapısıyla oluşturulduğu ve Türkçede şimdiki zaman çekimi için tarih boyunca dört farklı yol izlendiği tespit edilmiştir (Türk 1996: 339).

ET döneminde geniş zaman eklerinin (-r, -Ur ve -Ir) kullanıldığı şimdiki zaman çekimi için ETT döneminde hem geniş zaman eklerinden hem de asıl fiil +-A (-I, -U) *zarf-fiil+durur* yapısı kullanılmıştır (Türk 1996: 291-292; 304).

ETT döneminde de henüz geniş zaman ve şimdiki zaman çekim şekilleri için iki ayrı ek kullanılmadığından bu geniş zaman ekleri hem şimdiki hem de geniş zaman eki olarak kullanılmıştır. Metnin bağlamına göre ekin hangi görevde kullanıldığı tespit edilebilmektedir.

Dilde ayırt edici özellikler olduğu sürece iletişim gerçekleşmektedir. Ayırt edici fonemler olmadığı sürece bir dilde iletişim gerçekleşemez. Geniş zaman eki -Ar eki de şimdiki zaman ile geniş zamanı ayırt etme özelliğine sahip olmadığı için dil zamanla şimdiki zamanı karşılamak için tasvir fiillerinden yararlanmaya başlamıştır. Böylece, “ET devresini takiben gelişen lehçelerde, şimdiki zaman çekimi için devamlılık bildiren yardımcı fiillerin kullanıldığı ve giderek bu birleşik fiillerin ekleştiği görülüyor.” (Öner 1998: 173). Batı Türkçesi XV. yüzyıldan itibaren *yori-*, *tur-*, *otur-*, *yat-* vb. hareket ifade eden fiillerden *yori-* fiilinden kısalmış olan *yor-* ekini, Doğu ve Kuzey Türkçeleri de *tur-* fiilinden kısalan ve eklenen şekilleri şimdiki zaman çekimi için kullanagelmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Osmanlı Türkçesi, XV. yüzyıldan sonra şimdiki zaman çekimi için geniş zaman eklerinin kullanımı devam etmekle birlikte, *yori-* fiilinin ekleşmeye ve *yor-* ekinin de yazılı metinlerde şimdiki zaman çekimi için kullanılmaya başladığı görülmektedir. *yori-* fiilinden kısalan bu ek, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren ise yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır (Türk 1996: 306-308).

*Yakma beni cefân ile uş nehr-i dîdeden,
Şâha şikayete **gidiyor** bî-şümâr âb* (Ahmet Paşa, 15. yy.)

Ölüyor haste Necâtî kerem et bir sora gel,
Gam bucağında esir oldu esirge hey yâr (Necâtî Bey, 15. yy.)

*Reg-i mahabbeti nâbız olup da cân **veriyor*** (Bosnalı Alâeddin Sâbit, 17. yy.)

*Sâkiy bir için şerâb yok mı?
Kan **aglayorum** kebâb yok mı?* (Şeyh Gâlip, *Hüsn ü Aşk*, 18. yy.)

*Çok duâ **aldırıyor** pâdşehim hazretine,
Devletinde edip erbâb-ı dile ihsânı* (Nedim, 18. yy.)¹⁴

*Karamanoglu **geliyorur** üzerümüze. 95a/6
Bunun akabinca **geliyorur**. 117b/10
Türk senün üzerine **varıyorur**. 66a/10
Ve Biligrad'dan öni **geçeyorur**. 168b/8
Mustafa **geliyorur** . 119b/11
Karaca Rahman **geliyorur** . 19b/8 (Tevârih-i Âl-i Osman, XV. yy.)¹⁵*

Fuzûlî'nin çağdaşı Gelibolulu Âli'nin (XVI. yy.) Mirkâtü'l-cihâd adlı eserinde (Akar, 1997) şimdiki zaman ekinin henüz ekleşmemiş şekli olan *yorır* biçimi ile ekleşmiş şekli olan *-yor* şeklinin kullanıldığı görülmektedir:

*“Melik-i büzürgvâr izhâr-ı remz-i ²kerâmet-şi'âr kıllup
“yârân-ı kadîmden biri **geleyorır**, anı istiğbâl ideyin”* (51b/2)

*“...ba'zı küffâr-ı nâ-şekib müsâba'âtla birbirlerine âsîb idüp
¹⁶“bir şahş-ı mehîb ve peyker-i bî-nehîb **geleyorur**” diyü Miknas'a
haber virdiler.”* (82a/16)

“Geçeyor işte duğter-i kaytal” (168b/14)

¹⁴ Bu örnekler Türk, 1996'dan alınmıştır.

¹⁵ Bu örnekler Üçel, 2007'den alınmıştır.

“*Ve bu aḥbārī kemāhu-ḥaḳḳa taḥkīk idüp “işte küffār-ı ḥāksār leşkeri geliyorrlar” diyü melik-i büzürgvārī mütenebbih ü ḥaberdār itdi.* (182b/8)

Azerbaycan Türkçesinde, “konuşma anında gerçekleşen”, “konuşma sonrasında devam eden” ve “geçmişte başlayıp gelecekte devam etmesi beklenen” bir hareketi ifade etmek için kullanıldığı söylenen şimdiki zaman çekiminin bu yazı dilinin bütün dönemlerinde (y)-*Ur*, -*Ir* ekleriyle yapıldığı kaydedilmiştir (Mirzazade 1962: 239-240).

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkçesinden ayrılarak bağımsız bir yazı dili olmaya başlayan Azerbaycan Türkçesinde çağdaşı olan Osmanlı Türkçesindeki gibi şimdiki zaman çekimi için -*yor* eki hiçbir dönemde kullanılmamış ve ET’deki geniş zaman eklerinden şimdiki zaman çekimi için yararlanma geleneğini sürdürmüştür; ancak Azerbaycan Türkçesinde bu eklerin dar ünlülü şekilleri (-*Ir*, -*Ur*) şimdiki zaman çekiminde, geniş ünlülü şekilleri (-*Ar*) ise geniş zaman çekiminde kullanılmıştır¹⁶ (Türk 1996: 311-312; Kartallıoğlu 2007: 207; Ergin 1981: 144).

Buraya kadar görülen örneklerde, Azerbaycan Türkçesinde bugün kullanılmaya devam eden bazı eklerin Fuzûlî’nin *Türkçe Divanı*’nda da karşımıza çıktığını, buna rağmen XVI. yy. Osmanlı Türkçesinde ya kullanılmadığını ya da gittikçe “köreldiğini” gördük. Şimdiki zaman çekiminde ise tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. Burada, Azerbaycan Türkçesinde kullanılmayan ekin (-*yor*) Osmanlı sahasında, Fuzûlî’nin çağdaşlarında görülmeye başlamasına ve bu ekin şimdiki zaman eki olarak Türkiye Türkçesine kadar Anadolu coğrafyasında “koyulaşarak” ölçünlüleşmesine rağmen, Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi Fuzûlî’de de kullanılmadığı görülmektedir.

Dolayısıyla, Türkçe Divan’da -*yor* ekinin kullanılmaması ve bunun yerine -*r*, -*Ar* ve -*Ir* ekinin geniş zaman çekimi yanında şimdiki zaman görevi için de kullanılması Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî’deki izi olarak değerlendirilebilir.

Fuzûlî’nin Türkçe Divanının gazeller kısmında, şimdiki zaman ile geniş zaman çekimi için ayrı ekler kullanılmadığından şimdiki zaman çekimi için de geniş zaman eklerinden yararlanılmıştır.

¹⁶ Bununla birlikte, bu sahada Eski Türkçe, Harezmi Türkçesi ve Kıpçak lehçelerinde görülen -*yUr*, -*yAr*, -*yIr* ekleri de geniş zaman çekimi için kullanılmıştır ve bu eklerin şimdiki zaman eki -*yor* ile bir bağlantısının ihtimal dahilinde olmadığı belirtilmiştir (Türk 1996: 311-312).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Türkçe divanın gazeller kısmında geniş zaman ekleri olan *-r*, *-Ar* ve *-Ur* şekilleri 827 örnekte kullanılmıştır¹⁷ (Karataş 2005: 764-791).

Ekin şimdiki zaman görevi ile kullanılması, beytin ve fiilin anlamından çıkarılabilmektedir:

Düşdüm belâ-yı 'ışka hıred-mend-i 'aşr iken
İl şimdi menden aldugı pendi maña virür TD 109-2

Âteşin âhumla eylersen maña teklif-i bâğ
Bâğ-ban gül-berg-i-ğandânuñ gerekmez mi saña TD 19-2

Kûh-ken Şîrîn'e öz naşın çeküp virmiş firîb
Gör ne câhildür yonar daşdan öziyçün bir raqîb TD 35-1

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ¹⁸	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ¹⁹
-Ur, -Ar ve -r asıl fiil + -A (-I, -U) zarf-fiil + durur -mAkda	-ir. -Ur	1. -Ir, -Ur 2. -mAgdA	-Ur, -Ar ve -r -mAkda	-Ur, -Ar -yor -mAdA -mAkda

3.7. Zarf-fiilli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi Türkçede, geçmişte yapılmış olan ve yapıldığı anda görmediğimiz, bilmediğimiz bir hareketin anlatılması ve bildirilmesi için başvurulan çekim şeklidir. Bu çekim şekli ET'de *-mİş* ekiyle yapılırken ETT'den itibaren ET'den beri varolan *-p* gerundiyumu (BT'de *-Ip*, *-Up*), zarflık fonksiyonunun yanı sıra öğrenilen geçmiş zaman çekimine de katılmıştır (Ergin 1997: 300-301). Bu zarf-fiilin "*basıp turur*" ("*fiil + -p + yard.fiil*") gibi bir yapıda art zamanlı bir "bitiş" ifadesiyle geçmiş zaman bilgisini taşıması, aslen çekimli bir fiile yardımcı bir hareket ifade etmesine

¹⁷ Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde sadece bir örnekte şimdiki zaman çekimi için Osmanlı sahasında 15.-16. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan *-mAkda* ekinin aynı görev için kullanıldığı görülür: bkz. (Karataş 2005: 804).

¹⁸ Timurtaş 1994: 126, Özkan 2000: 138; Gülsevin 1997: 96-99; Türk 1996: 304-306.

¹⁹ Ergin 1997: 296-297; Türk 1996: 306-308.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

rağmen hüküm taşıyan bir fiil çekim unsuru haline gelmesine neden olmuştur (Öner 1998: 156).

ETT’de *-mİş* ekli çekimin yanısıra *-p* ekli (*-Ip*, *-Up*) çekim de öğrenilen geçmiş zaman çekimi için kullanılmıştır. ETT’den sonra Osm.T’de bu çekim nadiren fakat uzun süre kullanılmasına rağmen daha sonra kullanımdan düşmüş (Ergin 1997: 301), ancak Azerbaycan sahasında zarf-fiilli öğrenilen geçmiş zaman çekimi ikinci bir çekim kanalı olarak kullanılmaya başlamıştır. Bugün Azerbaycan Türkçesinde 1. şahıslarda sadece *-mİş*’li çekim, diğer şahıslarda ise hem *-Ip*’li hem de *-mİş*’li çekim kullanılmaktadır (Kartallıoğlu 2007: 206-207; Ergin 1981: 123).

Ayrıca, Azerbaycan Türkçesindeki zarf-fiilli öğrenilen geçmiş zaman çekiminin XVI. yüzyıldan sonra şahıslara göre farklılık arz ettiği ve *-Ip* ekli çekimin çağdaş Azerbaycan Türkçesinin konuşma dilinde, teklik ve çokluk 2., 3. şahıslarda kullanıldığı kaydedilmektedir (Mirzezade 1962: 236-239):

Şaxs	Kemiyet	XV ve XVI Esrlerin Yazı Dilinde	Muasır Dilde	
			Şifahi	Yazı
I	Tek	<i>durubam</i>	<i>durmuşam</i>	<i>durmuşam</i>
II	Tek	<i>durubsan</i>	<i>durubsan</i>	<i>durmu(ş)san</i>
III	Tek	<i>durub</i>	<i>durubdur</i>	<i>durmuşdur</i>
I	Cem	-	<i>durmuşuz</i>	<i>durmuşuz</i>
II	Cem	<i>durubsuz</i>	<i>durubsuz</i>	<i>durmu(ş)suz</i>
III	Cem	<i>durublar</i>	<i>durublar</i>	<i>durmuşlar</i>

Fuzûlî’nin Türkçe gazellerinde ise 296 örnekte öğrenilen geçmiş zaman çekimi için *-mİş* eki kullanılsa da (Karataş 2005: 752-762), *-Up*’lu çekimden de 53 örnekte yararlanılmıştır (Karataş 2005: 762-764). Divanın tamamında ise zarf-fiilli çekim şeklinin şahıslara göre çekimi şu şekildedir:

Teklik 1. Şahıs:	<i>-UbAm</i>	10
Teklik 2. Şahıs:	<i>-UpsAn</i>	3
Teklik 3. Şahıs:	<i>-UpdUr</i>	70
	<i>-Up</i>	2
	<i>-UpdUrUr</i>	3
Çokluk 3. Şahıs:	<i>-UpdUrAr</i>	1

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

Dolayısıyla Fuzûlî'nin Türkçe Divanında *-mİş* ekinin yanında, teklik 2. ve 3., çokluk 3. şahıs öğrenilen geçmiş zaman çekimleri için *-Up* ekinden yararlanılması Azerbaycan Türkçesinin Fuzûlî'deki izi olarak değerlendirilmelidir.

ETT ²⁰	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T ²¹
-mİş -Up, -Ip+dUr- ²²	TLG: -mİş, -mUş -Ip, -Up AT: 1.Ş. -mİş 2.,3. Ş. -Ip, -Up	-mİş, -mUş -Up+dUr	-mİş, -mUş -

Fuzûlî'nin Kullanım Sıklığı: 89

Örnekler:

*Ruĥ-i zerdüm şal**updur** ĥancerüñ gözgüsine ‘aksin*
Veyâ sîmin bilekde dutduĥuñdur zer-nişân ĥancer

TDK. 4/14

Her derdsüzden umma Fuzûlî devâ-yı derd
*Şabr eyle ol ki derd vir**üpdür** devâ virür*

TDG. 109/7

*Şâne-veş yüz nâvek-i ĥam şancı**updur** cânuma*
Tâ esîr-i ĥalka-i ĥîsû-yı müşg-efşânuñam

TDG. 181/4, CD 148

3.8. -An Sıfat-fiil Ekinin -dUk Göreviyle Kullanılması

Azerbaycan Türkçesinin önemli özelliklerinden biri de *-An* (geniş zaman) sıfat-fiilinin *-dUk* (geçmiş zaman) sıfat-fiili göreviyle kullanılmasıdır. Ergin'in, "*-an, -en ve onun aslı olan -ĥan, -gen partisibinde eskiden bir hareket ifadesi de vardı. Bugün Türkiye*

²⁰ Timurtaş 1994: 121-122; Özkan 2000: 137; Gülsevin 1997: 80-84.

²¹ Ergin 1997: 301.

²² ETT'de , -Up ekiyle yapılan bu çekim daha çok 3. şahıslarda kullanılmıştır. 1. ve 2. şahıslardaki örnekleri azdır: yazupvan, gelüpsin vb. (Ergin 1997: 301).

Türkçesinde yalnız vasıf ifadesi kalmıştır ve bu fonksiyonu ile sadece partisip yapmaktadır. Halbuki eskiden bu ekin “-dik, -dik” şeklinde bir hareket ifadesi de vardı: adam yiyen ekmek “adamın yediği ekmek” misalinde olduğu gibi.” (Ergin 1981: 93). şeklinde dikkat çektiği -An sıfat-fiilinin hareket hali ifadesiyle kullanılması, Azerbaycan Türkçesinde yaygındır. Hatta, ekin -AndA şeklinde kalıplaşarak zarf-fiilleşmesinin nedeni de budur (Ergin 1981: 140). Güney Azerbaycan Türkçesinde yaygın olduğu söylenen bu özelliğe Kartalhoğlu (2007) değinmemiştir.

Fuzûlî'nin Türkçe gazellerinde -dik/-dUk sıfat-fiil eki 107 (Karataş 205: 889-892), -An eki ise 196 örnekte (Karataş 2005: 883-889) kullanılmıştır. Azerbaycan Türkçesinin önemli bir özelliği olarak Türkçe gazelerde kullanılan bu 196 örneğin 12'sinin, divandaki Türkçe gazeller dışında kalan türlerde ise 5 örneğin -dUk göreviyle kullanıldığı görülmektedir.

Azerbaycan Türkçesi				
ETT ²³	AT	TLG	Fuzûlî	Osm.T ²⁴
-dUk	-	-dİğ, -dUğ	-dUk	-dIk -dUk
-An	-An (-dUk görevinde)	-An	-An (-dUk görevinde.)	-An

Fuzûlî'deki Kullanım Sıklığı: 17

Örnekler:

*Ağzuñ eyle tengdür kim söyleşen **sâ'at** saña*

Gerçi nâzükdür virür elbette bir âzâr lafz

TDG. 141/2, CD 115

“Ağzın öyle dardır ki **konuştuğun zaman** sözlerin her ne kadar nazıkse de yine lafız senin ağzını biraz incitir.”

*Berg-i gül şanma ki hûn-âbe töken **demde** gözüm*

Nice yaprağa ciger kanı şalup kan itdüm

TDG. 199/5, CD 162

²³ Timurtaş 1994: 136; Özkan 2000: 149-150; Gülsevin 1997: 123-124.

²⁴ Ergin 1997: 334-336.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010

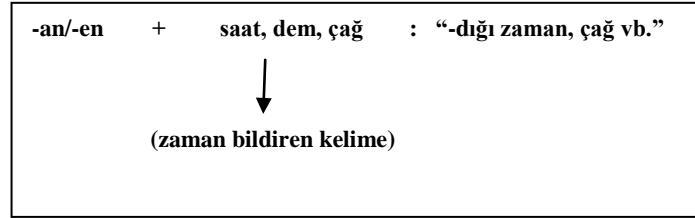

“Bahçede gördüğüm gül yaprağını gül yaprağı sanma. Gözüm kanlı yaş döktüğü zaman birçok yaprağa ciğerimin kanını akıtıp onları kana buladım.”

*Niçün kim hâk-dân-ı ‘âlem-i süflide ‘âdetdür
Kemân-dâr oğ atan sâ‘at nişânın üstühân eyler* TD K. 36/12

“Bayağı dünyada âdet olduğu için yay tutan (kişi), ok attığı zaman nişanını kemikten yapar.”

Örneklerden de görüldüğü üzere, bu kullanımın yapısı Fuzûlî’de genellikle şu şekildedir:

Fuzûlî’de -An ekinin, bu yapının dışında da kullanım örnekleri görülmektedir:

*Yâr cevri itmez maña ağıyâr ta‘lîm itmedin
Bi’llâh ağıyâr eyleyen ihsânı yâr itmez maña*

TDG. 16/2, CD 22

“Sevgili, başkaları ona öğretmeden bana cevretmiyor; Allah’a yemin ederim ki, başkalarının bana ettiği iyiliği sevgili etmiyor.”

Rahm it ey şeh dil-i dervîş çeken âhlara

Ki gedâ âhi eşer eyler ulu şâhlara TDG. 243/1, CD 208

“Ey padişah, dervişin gönlünün çektığı ahlara acı; Zira fakir dilencinin ahı büyük padişahlara tesir eder.”

3.9. -AndA Zarf-fiil Eki

-An sıfat-fiili ile -dA bulunma hali ekinin birleşmesinden oluşan -AndA zarf-fiili Azerbaycan Türkçesinin tipik bir zarf-fiil ekidir. -AndA zarf-fiili, -IncA zarf-fiiline tekabül eden -dlktA anlamına

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

geldiği için -AndA, -InçA zarf-fiilinin yerini tutmaktadır. “Azeri Türkçesinde bu gerundiyumlaşma şüphesiz yeni bir hadise değildir. Türkçede çok eskiden beri oluşan ve diğer Türk şivelerinde de görülen bir kullanıştır. Azerbaycan Türkçesinin daha başından itibaren bunu görmek mümkündür.” (Ergin 1981: 93).

Osmanlı Türkçesinde zamanla körelen bu ek, günümüz Kuzey ve Güzey Azerbaycan Türkçelerinde kullanılmaya devam etmektedir (Kartallıoğlu 2007: 213; Ergin 1981: 93; Mirzede 1962: 286-287).

Türkçe gazellerde -InçA, -UnçA eki, 19 örnekte karşımıza çıkarken Kuzey ve Güzey Azerbaycan Türkçelerinde kullanılan -AndA eki Türkçe gazellerde 10 örnekte (Karataş 2005: 880-881), diğer nazım şekillerinde ise 9 örnekte kullanıldığı görülmektedir.

ETT ²⁵	Azerbaycan Türkçesi	Fuzûlî	Osm.T
	TLG: -AndA AT: -AndA	-AndA	-

Fuzûlî’deki Kullanım Sıklığı: 19

Örnekler:

Kažâ yazanda senüñ ismüñe beğâ mülkin
Qılur ‘adûlaruñı nevg-i tîğüñ ile qalem TD K. 16/20

Yemenden baş çekende mehçe-i râyât-ı iğbâli
Bırağdı türe toprağa şeh-i hindû-sitan hancer TD K. 4/17

Durğurma yolların yügürüp dutma ey sirişk
Ol serv idende nâz ile bizden yaña hırâm
TD G. 180/6, CD 148

4. Sonuç:

1. Bu çalışmada çağdaş Azerbaycan Türkçesindeki şekil bilgisine mahsus 9 özelliğin Fuzûlî’de de kullanıldığı tespit edilmiştir.

²⁵ Timurtaş 1994 ve Özkan 2000’de “Zarf-fiiller” başlıkları altında değinilmemiş olan -AndA zarf-fiil ekinin, *Dede Korkut*’ta 58, *Danışmendnâme*’de 2 ve *Süheyl ü Nevbahar*’da da iki örnekte kullanıldığı tespit edilmiştir. Dede Korkut’taki örnekler için bkz. Karataş 2006: 146-148.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

2. Çalışmada örnekleriyle verilen bu özellikler ve Fuzûlî'deki sıklıkları şu şekildedir:

- a. Yeterlilik Fiilinin Olumsuz Çekimi (-A bil-mA-): 21
- b. Yalın İsimlere Zamir Yükleme Hali Ekinin Gelmesi (-nI): 40
- c. 1. Tip Şahıs Eklerinden Teklik Birinci Şahıs Eki (-Am): 218, Teklik İkinci Şahıs Eki (-sAn): 94
- ç. İsim bildirme Eklerinden Teklik Birinci Şahıs Eki (-Am): 198, Teklik İkinci Şahıs Eki (-sAn): 68
- d. Geniş Zamanın Olumsuz Çekimi: Teklik Birinci Şahıs (-mAz-Am): 51, Teklik İkinci Şahıs (-mAz-sAn): 9
- e. Şimdiki Zaman Eki (-yor)
- f. Zarf-fiilli Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi (-Up): 89
- g. -Duk göreviyle kullanılmış -An Sıfat-Fiil Eki: 17
- ğ. Zarf-Fiil Eki (-AndA): 19

Toplam Kullanım Sıklığı: 824

3. İlk izlerini Hasanoğlu, *Dede Korkut*, Kadı Burhaneddin, Nesimî ve Sultan Ahmed bin Veys'de gördüğümüz Azerbaycan Türkçesi özellikleri XV.ve XVI. yüzyıllardan sonraki siyasî ve kültürel gelişmeler neticesinde belirginleşmeye başlamıştır. Azerbaycan Türkçesinin kullanıldığı sahada doğup büyümüş olan Fuzûlî'de kullanılan bu on özelliğin, sıklık sayıları göz önüne alındığında, Azerbaycan sahasında giderek “koyulaştığı” ve çağdaş Azerbaycan Türkçesinin ayırt edici özellikleri olduğu, ancak bunların Osmanlı sahasında giderek “köreldiği” ve kullanımdan düştüğü görülmektedir.

Osmanlı'nın Bağdat'ı fethinden sonra bölgenin Osmanlı kültür hayatıyla ilişkilerinden dolayı özellikle Fuzûlî'nin Osmanlı devlet adamlarına sunduğu kasidelerinde, *Şikâyetnâme* adlı meşhur eserinde, *Leyla ile Mecnun* mesnevisinde ağırlıklı olarak Osmanlı Türkçesinin özelliklerini kullandığı göz önüne alındığında, çalışmamızda değerlendirdiğimiz bu on özelliğin, Fuzûlî'nin, yaşadığı coğrafyanın ürünü olan kendi ağız özelliklerini şiirlerinde Türkçe söyleyişi kuvvetlendirmek için kullanma çabası olarak değerlendirilebilir.

4. Yine de Fuzûlî'deki Azerbaycan Türkçesi izlerinin tamamının bunlardan oluşmadığı bir gerçektir. Bu tespitin tam

Turkish Studies

olabilmesi için Fuzûlî'nin sadece *Türkçe Divanı* değil, eserlerinin tamamı ses, söz varlığı, söz dizimi ve anlam açısından da değerlendirilmelidir.

5. Son yüzyılda siyasî, kültürel, ekonomik vb. nedenlerle birbirinden kopan ya da kopartılan Türk lehçelerinin özellikle XIII-XV. yüzyıllar arasındaki görünümüne bakıldığında, dönemin şair ve yazarlarının bu lehçelere mahsus özellikleri karışık olarak kullandıkları görülmektedir.

Türk dili tarihinde karşımıza çıkan iki büyük Türk lehçesi olan Doğu ve Batı Türkçelerini kullanan şairler ve yazarlar, mensubu buldukları edebiyat geleneğinin imkânları ölçüsünde ve özellikle de siyasî ve sosyal olayların etkisiyle dil etkileşiminde bulunmuşlardır. Bu etkileşimde elbette coğrafi şartlar öncelikle etkili olmuştur, diyebiliriz. Dolayısıyla, Türk dili ve edebiyatı tarihinde Türkçeye hizmet etmiş şair ve yazarların farklı ağızlardan etkilenme durumları tespit edilmelidir. Bunun yapılabilmesi için tüm şair ve yazarlar öncelikle dil açısından ayrıntılı bir şekilde değerlendirmeye tâbi tutulmalıdır.

Bu çalışmalarda “ağız haritaları” çıkarılmalı, bu veriler -örneğin ETT için değerlendirildiğinde- bu dönemin yazı dilinin ağırlıklı olarak hangi ağız temelinde oluştuğu ve bu ağız özelliklerinin hangi şair ve yazarlarda koyulaşmış köreldiği tespit edilmelidir. Böylece dille şekillenen edebiyatın hangi geleneğe dayandığı, hangi düşünce dünyasının ve iklimin ürünü olduğu tespit edilebilecek, edebiyat incelemeleri de bu özellikler göz önüne alınarak yapılabilecektir. Aksi takdirde, edebiyatta yapılan sınıflandırmaların tamamı kişisel tercih boyutunu aşamayacak ve göreceli olmak nedeniyle de bilimlik olma özelliğinden çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAR, Ali, (2005), *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Yayınları: 597, İstanbul.
- AKAR, Ali, (1997) *Mirkâtü'l-cihâd*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- AKPINAR, Yavuz, (1994), *Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları*, Dergah Yayınları: 150, İstanbul.
- AKYÜZ, Kenan, vd., (1958), *Fuzûlî, Türkçe Dîvân*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- BURAN, Ahmet, (2008), *Makaleler: Turkish Studies Series: V.*, Ankara.
- DİLAÇAR,, Agop, (1957), “Türk Lehçelerinin Meydana Gelişinde Genel Temayüllerin Koyulaşması ve Körlenmesi”, TDAYD-BELLETEN, TDK Yayınları), Ankara.
- DİLÇİN, Cem, (2001), *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzûlî Divanı Üzerine Notlar*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.
- ERCİLASUN, A. Bican, (2007), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları: 603, İstanbul.
- ERCİLASUN, A. Bican, (1988), “Batı Türkçesinin Doğuşu”, Uluslararası Türk Dili Kongresi, Ankara.
- ERGİN, Muharrem, (1981), *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları: 9, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem, (1997), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1961), *Fuzûlî Divanı*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- GÜLSEVİN, Gürer, (1997), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları: 673, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim, (1998), *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yayınları: 376, İstanbul.
- KARAHAN, Abdülkadir, (1996), “Fuzûlî”, İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 13, s. 240-246, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla, (2006), “Eski Anadolu Türkçesinin Kuruluşunda Yazı Dili-Ağız İlişkisi”, Turkish Studies (Ed. Mehmed Dursun Erdem), www.turkishstudies.net (ET:15.07.2009)
- KARAŞAH, Zarife Şişman, (2006), *Dede Korkut Hikayelerinde Sıfat-füller ve Zarf-füller*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- KARATAŞ, Mustafa, (2005), *Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nın Söz Varlığı*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), “Azerbaycan Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, Akçağ Yayınları, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

- KORKMAZ, Zeynep, (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları: Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep, (1995), “Fuzûlî'nin Dili”, *Türk Dili Dergisi*, TDK Yayınları, S. 517 (Ocak), Ankara, s. 71-80.
- KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuad, 1988, “Fuzûlî”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 4, İstanbul, s. 686-699.
- MANSUROĞLU, Mecdut, (1951): “Anadoluda Türk Yazı Diünün Başlama ve Gelişmesi" İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV, İstanbul, s. 216-229.
- MAZIOĞLU, Hasibe, (1997), *Fuzûlî Üzerine Makaleler*, TDK Yayınları: 665, Ankara.
- MİRZEZADE, Hadi (1962), *Azerbaycan Dilinin Tarixi Morfologiyası*, Azerbaycan Dövlət Tədris-Pedagoji Edebiyyatı Şəşriyyatı, Bakü.
- ÖNER, Mustafa, (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları: 703, Ankara.
- ÖNER, Mustafa, 2007, *Tunca Kortantamer İçin*, Ege Üniversitesi Yayınları, Edb. Fak.Yay. No:6, s. 447-464, İzmir.
- ÖZKAN, Mustafa, (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- ÖZKAN, Nevzat, (2003), *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları:451, Ankara.
- SÜMER, Faruk, (1992) *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, Ali Nihat, (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 640, Ankara,
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi: 42, İstanbul.
- TÜRK, Vahit, [1999] (1996), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, TDK Yayınları, Ankara, s.291-340.
- ÜÇEL, Ahmet, (2007), *Tevârih-i Âl-i Osman'da Ağız Özelliklerinin Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*

KISALTMALAR

- AT :ERGİN, Muharrem, (1981), *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları: 9, İstanbul.
- AzT :Azerbaycan Türkçesi
- BT :Batı Türkçesi
- CD :Cem Dilçin, (2001) , *Studies on Fuzuli's Divan/Fuzuli Divanı Üzerine Notlar*, (=The Department of Near Eastern Languages and Civilizations), Harvard University.
- ET :Eski Türkçe
- ETT :Eski Türkiye Türkçesi
- G. :Gazel
- K. :Kaside
- Kt. :Kıta
- Mur. :Murabba
- Osm.T :Osmanlı Türkçesi
- Tc.B. :Terci-i Bend
- TD :AKYÜZ, Kenan, vd., (1958), *Fuzûlî, Türkçe Dîvân*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- TLG : KARTALLIOĞLU, Yavuz; YILDIRIM, Hüseyin, (2007), "Azerbaycan Türkçesi", *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TT : Türkiye Türkçesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/1 Winter 2010*